

Az emlékirat nemrégiben a Jósika-család okmánytárával az Erdélyi Múzeum Egylet kolozsvári levéltárába került s így tanulmányozása addig is lehetővé vált, amíg nyomtatásban megjelenhetik.

Az emlékirat szerzője a Mátyás-huszárok közt szolgált, akik Erdély szabadságharcának legforróbb csatáiban forgolódtak. Fővezérük, Bem, a hadvezetésben olyan módszereket követett, amelyek ugyancsak megfeleltek a vakmerő, nekivágásokban versenyző, vidám, nyalka huszároknak.

Jósika Géza Petőfivel is találkozott Bem tábornok környezetében. Amit följegyez róla, az nem nyújt valami mélyreható, érdemleges nézőpontot a költő értékeléséhez, de érdekes világot vet arra, hogy Erdély fiatalságának egy része hogyan ítélte meg Petőfi irodalmi s emberi alakját.

Abban a fejezetben, amelyben a forradalom nótáiról emlékszik meg, azt írja Jósika:

— Voltak olyan nóták, amelyek csak pár hétig tartották fenn magukat s pár hétig is csak azért, mert forradalom vala és az is megkívánja a maga nótáit. De elég legyen a nótákból, följegyeztem őket, mert majd ha e napló valakinek a kezébe jön, látni fogja forradalmi költeményeinket, amelyek mind effélével foglalkoztak, Petőfit kivéve, ki egy pár szépet is írt és aki Bem mellett vala, mint futonc.

Ezekből a sorokból bizony nem állapítható meg túlzott rajongás Petőfi iránt, de mégis igazságosabb megítélés csendül ki belőle, mint a szintén erdélyi Petrichevich-Horváth Lázár bírázataiból, aki tudvaleg a kortársak közt a legkonokabb ellenfele volt Petőfinek.

De Jósika Géza is elégedetlenségét fejezi ki Petőfivel szemben, mégpedig politikai és katonai tekintetben. A szép költemények dalnokáról folytatólag ezt jegyzi fel emlékiratában:

— Ez a Petőfi nagy republikánus hős vala, és minden protestatioja mellett nagy táblabíró hős is egyszersmind. Azonkívül sohasem viselt nyakraválót és e szokását mint katona is meg akarta tartani, miért egyszer — mert feleselt — Mészáros hadügyminiszter be is csukatta. E miatt Petőfi uram nagy furiába jött és egy verset írt ellene, melyben kicsúfolta Mészároost, mert elveszté Vácnál az ütközetet, pedig — így végzi versét — „Mind nyakraválóság voltak ők.“ Szóval Petőfi is egy volt azon hősök közül, akik azt hitték, hogy a katonaságnál az egyenruha nem szükséges és a disciplina nem elkerülhetetlen.

Jósika utóbbi följegyzéseinek tárgyát, tudniillik Petőfi összekülönbözését Mészáros hadügyminiszterrel, az irodalomtörténet már ismeri. De senkiben sem kelthet rokonérzést Jósika iránt a följegyzések következő folytatása:

— De hagyjuk Petőfit — írja — akinek egy-egy huszárlovát adtunk és a lehető legrosszabbakat mindig, hadd tanulja meg, hogy huszárnál nem elég az, ha az ember verseket csinál, hanem lovagolni is kell tudnia.

A huszárörmesteri csínytevés bizony nem volt méltó Jósika Miklós fiához. Az illett volna hozzá hogy már apjára való tekintettel testvéri közösséget érezen a költő iránt s megvédje az izetlenségektől. De talán nem is annyira

Ms 4/19.

1950. 1. 2.

a valóság, mint az úrfias nyegléskedés diktálta e sorokat. Petőfi mindenünnen az erdélyi hadsereg körébe vágyódott: Bem barátsága és a székelyek rajongó szeretete — úgy látszik — kárpótolta őt azokért a tüszúrásokért, amelyek esetleg a mágnási fennhéjázás részéről érték.

Jósika emlékiratában még egy hivatkozás történik Petőfire, amit azért is szívesen idéziunk, mert elégtételt szolgáltat a költőnek és az emlékiró iránt is megnyihíti neheztelésünket.

A szabadságharc bukása után megkezdődött az erdélyi hősök kérdőre vonása is. Jósika Géza szrencsösen megúszta a yértörvénytörés vizsgálatát. A császári bíróságnak őszintén megmondotta, hogy ő hazafias érzésből állt be honvéddnek, azt is felsorolta, hogy milyen ütközetekben vett részt. Mikor aztán kiderült, hogy Debrecenben, a forradalom gyújtópontjában is megfordult, de onnan rövid tartózkodás után visszatért csapatához, a hadbírák nagyon megnyihültek iránta s bizalmasan maguk adtak jó tanácsokat neki, hogy milyen megokolással kérje felmentését.

Am aki magyar a börtönből kiszabadult, az is rabnak érezhette magát az elkövetkezendő időkben.

Jósika borongó színekkel festi le az önkényuralom hangulatát.

Egy napon barátjával, Bethlen Sándorral látogatást tettek Zsibón, a Wesselényi-családnál. Évtizedeken át innen, a zsibói kastélyból sugárzottak szét a szabadság eszményei Erdélyre, most itt is gyász ülte meg a lekeket.

Jósika barátja, Bethlen Sándor, csonka vitéz volt, egyik karját ott vesztette el Szebeny környékén. A látogatás után az ő birtokára, Nagybánya környékére szekerestek kettesben. Egy éve múlt már a honvéd dicsőség kialvásának. Őszi köd borongott a Szamosvölgyében, bánat a természetben is, a szívekben is. Erdélyi kuruc bujdosók is annak idején ezen az úton hasonló bánatokkal menekültek őszi harmat után Lengyelország felé.

— Csepegett az eső... alig értünk ki Zsibóról és Sándor énekelni kezdte Petőfi dalait, igen szépen ha nem is, mindenesetre szebben, mintha én énekeltem volna!

Íme, végül hát idefordult a dolog. a nyalka, hetyke ifjak a gyász idején Petőfi dalaihoz fordulnak vigasztalásért.

A költő legyőzte a huszárokat!

LUKINICH IMRE:

Arany János és az 1831-i lengyel szabadságharc.

Az 1831-i lengyel szabadságharc — mint ismeretes —, a magyar közvéleményt erősen foglalkoztatta. A lengyelek iránt támadt országos érdeklődést többek közt az a könyv is hívta fel a figyelmet, mely az Erdélyi Híradó *Toldalékja*-ként 1832-ben jelent meg Kolozsvárott *1831-k ezstendő (így) tör-*

Ms 4/19 II
ténetei címen, Szemerjai Szász Károly tollából. (8°, 215 l.). Ennek a könyvnek az a példánya, melyet az alábbiakban kívánok ismertetni, 1837-ben Ercesey Jánosé volt, tőle került sógorának, Arany Jánosnak könyvtárába, onnan pedig Arany László birtokába, aki azután azt legifjabb Szász Károlynak ajándékozta.

Szász Károly könyve az 1831-ik év történetének előadása során külön-külön szól a lengyel, francia, belga, olasz, angol, német stb. eseményekről. Legrésztesebben a lengyel szabadságharcot ismerteti mert hiszen a magyar olvasóközönség is legfőképen ez iránt érdeklődött. A könyvben található aláhúások és megjegyzések tanúsága szerint Arany János is elsősorban a lengyel szabadságharc története iránt érdeklődött. Megjegyzései arra mutatnak, hogy a könyvet csak 1849 elején szerezhette meg s olvashatta át, mert megjegyzései, az analógiákra való utalások, a hasonlóságok kiemelése, bizonyos erkölcsi tanulságoknak levonása a folyamatban lévő magyar szabadságharc legközvetlenebb hatására mutatnak. Arany akkor, amikor Szász Károly könyvét olvasságta, nem tudott szabadulni a magyar szabadságharc idáig eléje toluló emlékeitől, aminek a könyv számtalan helyén aláhúások, felkiáltó- vagy kérdőjelek vagy megjegyzések formájában adta jelét.

Úgy véljük, hogy ezek a helyek, melyekben rendkívül sok, Arany felfogására jellemző apróság található, szélesebb körök figyelmét is megérdemlik.

5. l. A lefolyt lengyel szabadságharcban „rész-vettünk... mi is érzésinkkel. De a pillanat érzése ritkán igazságos ítélőbíró. Mint a tér, úgy az idő képeinél is bizonyos távolságra kell állítani a szemlélt tárgytól, ha azt akarjuk, hogy a részek idomzatja igazán kitűnjön.“

[A dült betűkkel szedett szavakat itt is, a továbbiakban is mindig, Arany János írónnal húzta alá.]

17. l. „Két kútfeje van az elszánt bátorságnak, egyik a felvett czél elérhetésének reménysége, másik a kétségbeesés.“

20. l. „Az igazgatás minden titkos és nyilvános akadályainál, a Prussia törvényben addig ismeretlen jószág-vesztés büntetésének teljesezésbe is vett fenyegetéseinél hatalmasabb volt a nemzetiség elragadó heve, s a kit önn érzése nem mozdított: vitte a szegyen, mert a poseni hős szüzek gusalyt és nyulbört küldöttek a gyávaságból otthon maradni akaró ifjakhoz.“

[Oldalt Aranytól kék ceruzával megjelölve ez a mondat.]

22. l. „Lemondott Chloplitzki hivataláról, de a nemzet magáról nem.“

[Oldalt felkiáltó jel, Aranytól.]

25. l. „A tanácsosok (senatorok) s követek voksait fejenként összeszámlálván, a szövatok számszerénti többsége határozza-el a fenforgó kérdést.“

[A dült betűs szavak Arany János aláhúzásai.]

27. l. „Czartoryski .. azt javallotta... hogy Diebits felszólítására egy felelet s a nemzethez egy felszólítás készüljön s mind a kettőt az országgyűlés jelenlévő tagjai egyenként neveik aláírásával erősítsék meg.“

[Arany megjegyzése: Kár hogy mi valami illyet nem tettünk.]

Úgyanott: „Az országgyűlés a főhatalmat magának tartotta s a rendes kormány folytatását pedig egy igazgatótanácsra bízta.“

[Oldalt Arany kezével: Honv. Bizottmány.]

30. l. „Februárius 10-én a 20° hidegről egyszerre az 0°-on feljül hágott a melegmérő, a hó olvadtott, a patakok felduzzadtak, az utak nehezettek s abban

a mértékben kezdett a lengyel ellentállás hevesebb, az apróbb csatázások kitarthatóbbak lenni.“

[Oldalt Arany megjegyzése: S mi!]

31. l. „Tizenegy ágyuk lovaikkal s töltéssel, 250 foglyok egy ezredessel maradtak a győző kezében, négyszázan pedig halva a csatamezőn, s a mi szinte hihetetlen, egy ily győzelemnek árja a Lengyelek részéről csak 16 elestekből és 18 megsebesedtekből állott.“

[Oldalt Arany megjegyzése: mint nálunk!]

35. l. (A február 17-i országgyűlési végzéseket ismeretve): „2. Az Országgyűlés helye *nincs Varsóhoz, nincs Lengyelországhoz kötve!* idegen földön is tartódhatik szükség esetében.

4. Ha a Tanácsnak vagy a Követek házának Elölülői ezen hivatalokat nem folytathatják, az *idősebb tag* előülése alatt törvényesen áll fen és végez az országgyűlés.“

[Oldalt Arany kezével: Szervus Palóczy.]

35. l. „6. Varsón kívül csak úgy, ha ennyi nem gyűlhetne-össze, külföldön pedig minden esetben a két ház tagjai egyesülve teszik az országgyűlést, közüléseiket magok között választott Elölülő alatt tartják s együtt véve elég, ha harmincz hárman vannak.“

[Oldalt Arany kezével: A miénk még most is azt számlálgatják, jelen vannak é mind a 400-an?]

37. l. „Csak egy Lengyel osztozik vele az ily különböző tulajdonok párosításának dicsőségéből: *Czartoryski*, a zöld asztalnak Skryneckije, mint Skrynecki a zöld mező Czartoryskija.“

[Oldalt Arany kezével: Kossuth?]

39. l. „Ily kevésbé mosolygó remények kísérték... Európa nagyobb Udvairaihoz a lengyel Igazgatás küldöttjeit, kik hivatalos ezimmet, mint gondolni lehetett, el sem fogadódtak, bizodalmas közlések és sürgetések sikerének pedig, legalább a következés igen is csekély s a *semmihez nagyon* közelítő jelet mutatta.“

[Oldalt Arany kezével: Comme chez nous.]

45. l. (A korona parasztjainak felszabadításával kapcsolatosan): „Elég volt tehát, sőt valóban sok az is, a mit ez útfal, az önség rabjai elég heves ellenzése mellett, a nemesebb érzésük kivivhattak.“

[Oldalt Arany kezével: ?]

48. l. „Mig Skrynecki a muszka tábor vesztéglését hadi seregének organizálására használta, az alatt délfelől a soha nyugodni nem-tudó Dvernicki ujjab szerencsés csatákkal vonta el a fő-tábortól az ellenséges vezérek figyelmét.“

[Oldalt Arany kezével: Perczelt így kellene alkalmazni.]

50. l. „A *feltételekten* meghódoláson kívül.“

[Oldalt Arany kezével: sic!]

74. l. „Ebben a volt célzás, hogy azon férjfiaknak, kik a felkelés ügyébe békélhetetlenül voltak belé keveredve, félretételével, olyanok emeltessenek a kormány polczára, kik magok is hajlandóak a békélésre, környülményeik s tetteik is a czári kegyelem megnyerését lehetségessé teszik.“

[Oldalt Arany kezével: Azért semmi változtatás a honvédbizottmányban!]

83. l. „Hijába irt a még Toll által is használt egyoldalú neutrálitás ellenére tisztelettel teljes ellentmondó levelet Skrynecki magához a prussiai Királyhoz.“

[Oldalt Arany kezével: Sic!]

84. l. (A lengyelek) „szinte megfoghatatlan, sehol sem állottak szembe, hanem minden látható ok és szükség nélkül hátrálván, léptenként általengedék a haza szent földjét ellenségeiknek“

[Oldalt Arany kezével: Görgei?]

84. l. „A legfelső rendű házak tagjai, öregek, gyermekek s asszonyok önkéntesen hordottak követ és földet a sánczok töltésére s az országgyűlés fel-függesztvén üléseit, annak tisztes tagjai a kormány előlülőjétől vezetve, osztottak a napszámosi munkában.“

[Oldalt Arany kezével: Mint Pesten! ha ha!]

88. l. „A patrioták zabolátlan clubja ragadta magával a mind inkább közelíteni látszó veszedelemtől kétségbe-eső közvéleményt.“

[Oldalt Arany kezével: Orosz zsoldosok — vagy igazi szabadelvűiek?]

90. l. „Dembinskinék kinevezése kevésbé nyerte vala meg a hadisereg helybenhagyását s közönségesen kimondódott, hogy utolsó vitéz próbája mellett is ily nagy fontosságú helyet betölteni alkalmatlan.“

[Oldalt Arany kezével: Skrynecki után csak.]

98. l. „Chrzanovszki, ki az utolsó napokban varsói igazgató volt, egy a szántsándékosan csüggesztők közül.“

[A dült betűk Arany aláhúzásait jelntik.]

99. l. „Varsó még nem Lengyelország.“

„Malachovszki helyett, ki kétségben nem hozott egyenes hazafini hívsége mellett is gyengeségével a fő vezérségre való alkalmatlanságát elég világosan bebizonyította.“

[Oldalt Arany kezével: Mészáros.]

100. l. „A mit a bizodalatlanság kezdett, az árulás folytatott, a számnak idomatlan külömbsege bévégezte.“

101. l. „A hazájába való visszatérésnek még reményétől is megfosztatván, sokan belőle a *Visztula hídjáról a hullámok közé ugordva, a honnyi folyamban végezék inkább életeket, mintsem lábokat a tulsó part idegen földjére kitegyék.*“

102. l. „A sereggel vándorló kormány és országgyűléstől kísértetve...“
A dült betűk Arany aláhúzásai.

Azt hisszük, Arany megjegyzései alapján arra lehet következtetni, hogy az idő szerint híve volt Kossuthnak, kibent államvezetői tulajdonságokat látott. Nem helyeselte Görgey visszavonulását a bányavárosokon keresztül, mert ezzel az ország területének nagy részét átengedte az ellenségnek. Fentartandónak vélte a Honvédelmi Bizottmányt (ez csak 1849 májusában szűnt meg); nem volt elragadtatva azoktól a vitáktól, melyek a debreceni országgyűlés határozatképességének kérdése körül folytak, s nem volt elragadtatva azoknak a diplomáciai működésétől sem, akiket a kormány tájékoztatás és legalább is erkölcsi támogatás megnyerése végett küldött külföldre.

Abból, hogy Dembinski nevével kapcsolatosan nem írt róla bíráló megjegyzést, arra gondolunk, hogy Szász Károly könyvét 1849 január-februáriusában olvashatta. A kápolnai csata (1849 febr. 26—27.) után, mint ismeretes, Dembinski népszerűsége erősen megcsökkent, s ennek hatása alatt Arany János bizonyára határozottabban nyilatkozott volna Dembinski mellett, vagy ellene.

Kemény és Engels.

I.

Kemény Zsigmond 1853-ban és 54-ben különböző címek alatt négy cikksorozatot írt a Pesti Naplóba.¹ A cikkek, bár lazán, de mégis láthatóan összefüggnek; közös problémájuk: a proletariátus helyzete, törekvései és a magyar állapotok.

Az első cikksorozat a közmunkák szociális jelentőségét fejtegeti a történelem különböző korszakaiban, s azt ajánlja, hosszú történelmi fejtegetések tanulságaképpen, hogy a pauperizmust — ahogy a nyomort ezidőben rendszerint nevezték — a gazdagoknak jótékonyással kell enyhíteniök. A kissé régies gondolatmenetet az 1853. dec. 25-i számban váratlanul zárja le egy cikk, mely az angol gyáripar és a proletariátus kifejlődését írja le:

„...kétségtelen, hogy az erőműtan s általában a technika óriási előhaladásai a kicsiny és önálló munkásság több ágait rontották össze s oly új memét az iparnak létesíték, mely egyfelől csak nagy tőke és élénk vállalkozási szellem által üzethetik, másfelől pedig nagy tömegeket tesz kevesek szeszélyétől függővé s ezer életet köt a pusztja véletlenhez, melyet hol a forgalm pillanatnyi fönnakadásának, hol a viszonyok ingadozásainak, hol valami páni félelemnek neveznek...“ Bár egy új gép is sok munkást tehet feleslegessé, a gép egészében és magában mégsem idéz elő pauperizmust. „Hatása csak közvetőleg válik megdöbbentővé, midőn tudniillik egy ország általa és egyéb tényezőknél fogva azon fényes és irigylett magasságra emelkedik, hogy nemcsak világkereskedéssel bír, de a világkereskedést oly nagyszerű kiterjedésben űzi, hogy a gyári előállítás a belfogyasztást sokkal túlszárnyalván, a lét és nemlét kérdése egész ipari érdekek, egész néposztályok, sőt majdnem magára az államra nézve is az idegen vásárpiaocoktól függ.“ „Egy háború, egy szűk év, egy új concurrens s még inkább sok előre nem gyanítható ok az általános ipart vagy az ipar valamelyik ágát a külfogyasztás csökkentése útján annyira megtámadhatja, hogy a gyári munkások csapatonként bocsáttatnak el, és a gyakori krízisek következtében a pauperizmus nagy kiterjedést vesz.“

E gondolatok nyilvánvalóan más észjárás műhelyében kovácsolódtak, mint az eddigiek: Marx és Engels zseniális felismerései. Alig hiszünk a szemünknek. Lehetséges volna ez? A tőkeakkumuláció és a kapitalista krízisek elmélete Kemény szájában? A régi rendet féltő, Kossuthot, 48-at és minden forradalmat gyűlölő Kemény ismerte és magáévá tette a tudomá-

¹ *Élet és Irodalom* [1853. január 8., 9., 15., 18., 19., február 10.], *Karácson előtti eszmék* [1853. december 18., 20., 23.], *Allandó kérdések* [1854. febr. 1., 8., 11., 14., 16., 17.] és *Eszmék és jámbor óhajtások* [1854. május 24., június 1.].